

Savaşların Değişimi Meselesi Çerçevesinde Alman Birliği ve I. Dünya Savaşları

Wars of German Unification and World War I in the Context of the Matter of the Transformation of Wars

Ömer ÇONA^{1,*}

¹ Bağımsız Araştırmacı.

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Başvuru: 13.10.2022
Düzeltilme: 15.11.2022
Kabul: 03.01.2023

Keywords

*Transformation of War
Wars of German
Unification
World War I
War History,
Industrial Revolution,
Total War.*

Anahtar Kelimeler

*Savaşın Dönüşümü
Alman Birliği
Savaşları
I. Dünya Savaşı
Savaş Tarihi
Sanayi Devrimi
Topyekün Savaş*

Özet

Sanayi Devrimi ile birlikte teknolojide meydana gelen gelişim, savaşın karakterinde kapsamlı değişiklikler meydana getirmiştir. Bunda, bilimsel gelişmelere bağlı olarak yeni tekniklerin keşfi ve kullanımı etkili olmuş, böylelikle savaşın biçimi, stratejisi ve araçları dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümü anlayabilmek için teknolojinin, harbi kazanmada önemli bir faktör olan silah teknolojisi ve stratejiye olan tesirine modern savaşlar özelinde eğilmek gereklidir.

Bu çalışmanın amacı, Sanayi Devrimi'nin yarattığı teknolojik dönüşüm bağlamında, 19.yy'ın ikinci yarısında yükselişe geçen Prusya'nın Alman Birliği'ni kurma yolunda yaptığı savaşların ve 20.yy'ın başında tüm dünyayı etkileyen I. Dünya Savaşı'nın incelenmesidir. Bu bağlamda makale, söz konusu savaşların harbin karakteri üzerinde nasıl bir değişim yarattığı sorusuna cevap aramaktadır.

Bu maksatla çalışmada Prusya'nın, Danimarka, Avusturya ve Fransa ile 1861-1870 yılları arasında Alman Birliği'nin kurulması adına yaptığı savaşlar ile I. Dünya Savaşı merkeze alınarak, teknolojinin taktik ve stratejiye olan etkisi ile savaşların topyekünleşmesine yönelik etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada Prusya'nın Alman Birliği'ne giden yolda yaptığı savaşlar ile müteakip süreçte I. Dünya Savaşı'nın, Sanayi Devrimi'nin bir çıktısı olduğu, dolayısıyla da endüstriyel harbin örneklerini yansıttığı sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede teknik gelişmelerin harp silahlarını ve stratejisini etkilediği ve savaşı belirli ölçülerde dönüştürdüğü varsayımı, örnekler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Abstract

The technological development that occurred with the Industrial Revolution brought sweeping changes in the character of war. The discovery and use of new techniques were instrumental in this, and thus the form, strategy, and tools of warfare were transformed. In order to understand this transformation, it is necessary to focus on the effect of technology on weapon technology and strategy, which is an important factor in winning the war in modern wars.

This study aims to examine the wars waged by Prussia, which started to rise in the second half of the 19th century, to establish German Unification, and the First World War, which affected the whole world at the beginning of the 20th century, in the context of the technological transformation created by the Industrial Revolution. In this context, the article seeks an answer to the question of how these wars in question changed the character of the war.

For this purpose, in this study, the effects of technology on tactics and strategy and its effects on the totalization of wars have been tried to be examined by focusing on the wars between Prussia, Denmark, Austria and France to establish the German Union between 1861-1870 and the First World War.

In the study, it was concluded that the wars Prussia fought on the way to German Unification and the First World War in the subsequent process were an output of the Industrial Revolution, and thus reflected the examples of the industrial war. In this context, the assumption that technical developments affect war weapons and strategy and transform the war to a certain extent has been tried to be revealed through examples.

1. GİRİŞ

Savaş, uluslararası ilişkilerde güç kullanımının sert yüzünü ifade eden bir araçtır. Devletler, uluslararası ortamda çıkarlarını korumak ve hedeflerini gerçekleştirmek için çoğu zaman savaşmayı tercih etmişlerdir. Geçmişten günümüze değin savaşın amaçsal düzleminin aşağı yukarı aynı kaldığı değerlendirilmekte birlikte, yöntemi ve şekli unsurlarının büyük değişikliklere uğradığı görülmektedir. Zira yalnızca günümüze özgü bir olgu olmayan savaş, durağan bir yapıdan ziyade devinim içinde olan bir olgudur. Nitekim Yalçınkaya (2008, s.31)'ya göre savaş, tarih boyunca teknolojide ve toplumda meydana gelen gelişmelerin bir sonucu olarak sürekli değişime uğramaktadır. Benzer şekilde Colin Gray (1996, ss. 1-2), savaşta belirsizlik, tehlike, şans gibi unsurların her devirde aynı kalsa da taktik ve tekniklerin sürekli bir değişim içerisinde olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak savaşın doğası, diğer toplumsal ve karmaşık insan davranışları gibi yavaş değişir. Bu yüzden savaşta değişim dalgalarını anlamak özellikle zordur. Bu değişim süreci ve dalgalarını kavrayabilmek için ise teknolojinin stratejiye ve savaşların kazanılmasında önemli bir faktör olan harp silahlarına olan tesirine odaklanmakta fayda vardır (Black, 2019).

Askerî gücü politik etkiye dönüştüren süreç olarak tanımlanan strateji, askerî faaliyetlere amaç ve anlam kazandırır (Kane ve Lonsdale, 2016, s.29). Clausewitz (2003, s.148), stratejiyi harp hedeflerini elde etmek için muharebelerin kullanılması olarak tanımlarken Liddel Hart (2002, s.247), stratejiyi politik hedefleri elde etmek için askerî gücün konuşlandırılması ve kullanılması sanatı olarak yorumlar. Bu çalışmada strateji, askerî zaferin kazanılmasına yönelik angajmanlar şeklinde dar kapsamlı olarak ele alınmıştır. Askerî strateji, uluslararası ortamda askerî güç kullanma veya tehdidi ile karşı tarafa siyasi amaçlarını kabul ettirmek, istediklerini yaptırmak, istemediklerini yapmaktan men etmek ve hatta karşı tarafın askerî gücünü tamamen yok etmektir (Uyar, 2020, s.151). Askerî stratejinin endüstri ve teknikteki gelişmelerden etkilenişi ise kaynakların savaş için düzenlenmesinden örgütlenmelerdeki yeniliklere kadar bir dizi dönüşümü ifade etmektedir (Black, 2019, s.27). Bu noktada Michael Handel (1986, s.55)'ın, teknolojik yenilikleri salt bir teknik değişim olarak görmek yerine, bu yeniliklerin sosyal, siyasi, bürokratik alanlarda zincirleme reaksiyon yarattığına yönelik uyarısını dikkate almak gerekir.

Bu bağlamda makalede teknoloji, harbin stratejisine dolayısıyla da çatışmaların sonuçlarına etki eden önemli bir etmen (Black, 2019, s.384; Kane ve Lonsdale, 2016, s.164) olarak ele alınmıştır. Çalışma, Jeremy Black (1991) ve Clifford Rogers (1995) gibi askerî işlerde devrim meselesine “süreklilik ve evrim” paradigmasından yaklaşan yazarların, teknolojik yeniliği muharebe şartlarını aşmaya ve stratejiyi dönüştürmeye yönelik bir tür belirleyici etken olarak gören perspektiflerine bağlı kalarak, Sanayi Devrimi'nin yarattığı değişimin harpleri taktik, operatif ve stratejik seviyede etkilediği argümanını öne sürmektedir. Bu dönüşümü betimlemek için makalede, vaka incelemeleri olarak Alman Birliği ve I. Dünya Savaşı örneklem olarak alınmıştır.

Askerî Tarih disiplini, Sanayi Devrimi'nin ürettiği teknolojinin ilk modern savaşını 1861-1865 yılları arasında meydana gelen Amerikan İç Savaşı'na işaret etmektedir (Gülboy, 2019, s.93). Gerçekten de Amerikan İç Savaşı, savaşların değişen yapısını en iyi şekilde gözler önüne seren ilk örnektir (Archer vd. 2006, s.476). Bununla birlikte Avrupa kıtasında Alman Birliği'ne giden süreçte Prusya'nın on yıl içerisinde kazandığı üç savaş hem teknolojinin hem de stratejik düşüncenin tesirleri bağlamında modern çağın savaş dinamiklerine büyük tesirlerde bulunmuştur. Bu savaşlar, kendisinden hemen sonra patlak veren I. Dünya Savaşı'nı siyasi düzlemde olduğu kadar taktik, stratejik ve harp silah teknolojisinin kullanımı bakımından da etkilemiştir. Dolayısıyla teknolojideki değişim muharebe alanlarındaki çatışma biçimlerini hızlı bir dönüşüme yöneltmiştir.

Bu bakımdan çalışmanın amacı, I. Dünya Savaşı ile onun doğuş şartlarını şekillendiren tarihi dönemeçlerden biri olarak görülen, Almanya'nın ulus devlet olma sürecinde gerçekleştirdiği savaşları, teknolojideki değişimin savaş olgusunun dönüşümü üzerindeki etkilerini merkeze alarak analiz etmektir. Dolayısıyla makale Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin modern savaşları ne şekilde dönüştürdüğü sorusunu yanıtlamaya çalışmaktadır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Alman Birliği'ne giden süreçte Prusya'nın Danimarka, Avusturya ve Fransa İmparatorlukları ile yaptığı savaşlara giden süreç, ikinci bölümde ise bu savaşlardaki yeniliklerin harbin karakteristiğine olan tesirleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkış sürecine kısaca değinilecektir. Dördüncü bölümde I. Dünya Savaşı'nın harbin topyekûnleşmesi açısından etkilerine yönelik bir değerlendirilme sunulacak müteakiben silah ve teçhizattaki yenilikler bağlamında harp teknolojisinin stratejiye yaptığı tesir meselesine değinilecektir.

Makalenin incelemeye çalıştığı her iki savaş üzerine önemli bir literatür vardır. Yabancı literatürde hem harp tarihine yönelik genel başvuru kaynaklarında hem de spesifik çalışmalarda, Prusya'nın askerî gelişimi ve 1861-1870 yılları arasındaki savaşlarına savaş-teknoloji ilişkisi çerçevesinde eğilen pek çok yayın olsa da yerli yazında bu mesele görece bakir bir alan olarak kalmıştır. Keza I. Dünya Savaşı yerli yazında daha çok harp tarihi ve askerî strateji yazınında çok çalışılmış olan savaşın sebepleri, operatif boyutları, cepheleri ve sonuçları bakımından ele alınmış olup, harbin dönüşümüne etki eden teknolojik gelişme meselesine eğilmek bir ölçüde ihmal edilmiştir. Bu bakımdan makale, askerî tarih alanında yapılmış daha önceki çalışmaların katkılarından yararlanarak, Alman Birliği sürecine giden savaşlar ile I. Dünya Savaşı'nı teknik açıdan etkileyen endüstriyel gelişimin harbin dönüşümüne yol açma biçimlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Savaşların cereyan ediş tarzı ve stratejiye olan etkisinin belirli teknik gelişmelere dayandırıldığı bu nedensellik ilişkisi ortaya konulurken tarihsel-betimleyici yöntem ile vaka incelemesi metotları takip edilmiştir.

2. ALMAN BİRLİĞİ SAVAŞLARI VE SAVAŞIN DÖNÜŞÜMÜNE ETKİLERİ

2.1. Alman Birliği Savaşları

Alman Birliği'ne giden süreç, Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sonrası oluşan Westphalia siyasi düzeninden, Alman ulusçuluğunun sosyolojik kökenlerine kadar siyasi tarih, sosyoloji ve antropoloji gibi çeşitli disiplinlerin geniş perspektifiyle ele alınması gereken bir meseledir. Ancak bu, çalışmanın kapsamı ve amacını aşacak bir çaba olacağı için, burada sadece Alman Birliği Savaşları'na yönelik kronolojik bir genel tasvirin, izah edilmek istenen sorunsala yeteceği düşünülmektedir.

Alman ulusal ve siyasi birliğine giden süreçte Prusya, önemli bir rol oynamıştır. Başlangıçta Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'na bağlı küçük bir dukalık iken, Hohenzollern hanedanlarının 18.yy başlarında krallık statüsünü kazanmasıyla ortaya çıkan Prusya, savunulması zor, engebeli ve hudutları birbirine bitişik olmayan bir arazide kurulmasına rağmen (Uyar ve Gök, 2003, s.8) zamanla gücünü artırarak Avrupa güç dengesinde öne çıkan bir devlet haline gelmiştir. Özellikle II. Frederick (1740-1786) zamanında gerçekleştirilen askerî reformlar ve teşkilatlanma ile topraklarını genişleten Prusya, 18.yy'ın sonuna doğru Avrupa'da Rusya ve Avusturya'dan sonra en kalabalık orduya sahip ülke konumuna ulaşmıştır. Ancak Napolyon Fransa'sı karşısında arka arkaya aldığı ağır yenilgiler, Prusya'nın bir süre de olsa Avrupa güçler rekabetinde hızını kesen bir gelişme olacaktır.

Napolyon Savaşları, Avrupa'nın siyasi çehresini de sarsan önemli bir gelişmedir (Paret, 2015, s.145). Nitekim savaş sırasında yüzlerce siyasi birime bölünen ve fiili olarak ortadan kalkan Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun mirası, daha sonra Avusturya ve Prusya devletleri arasındaki rekabetin de ana sorunsalı haline gelmiştir. Nitekim her iki devlet de irili ufaklı onlarca prenslikten oluşan, bu yarı geleneksel yarı kapitalistleşmiş siyasi teşekkülleri bir arada toplayarak, Avrupa'da büyük bir güç olma çabasına girişeceklerdir. Zira endüstriyel devrimin hem iktisadi bir gereği hem de sonucu olarak "ulus-devlet" olma süreci, Fransa ve İngiltere gibi büyük devletler tarafından bir önceki asırda başarılı bir olguyken 19.yüzyılın ikinci yarısında artan kapitalist rekabet, Alman devletleri içerisinde yükselen Prusya'yı siyasi rakiplerine yetişme adına bir hamleye zorlamıştır. Bu rekabet ortamında siyasi birlik için bir kıvılcıma ihtiyaç vardır. Nitekim Napolyon savaşları sırasında Prusya başta olmak üzere Almanya genelinde oluşan milliyetçi tepkiler, Alman ulusunun kendi geçmişine yönelerek, millî birliğini kurması ihtiyacını doğurmuştur. Ancak Almanya'nın siyasi birlikteliği, her şeyden önce ulusun tek bir teritoryal ülke altında birleştirilme çabalarından geçmektedir. Bunu gerçekleştirmeye aday en güçlü Alman devleti ise Prusya'dır (Sheehan, 2019; Uçarol, 2015; Breuilly, 2014).

Yukarıda da değinildiği üzere doğal sınırlara sahip olmadığı için, varlığını ve genişlemesini sürdürebilmek adına güçlü bir orduya ihtiyaç duyan Prusya, askerî teşkilatlanmasına büyük önem vermiştir. Nitekim II. Friedrich zamanında başlayan bu atılım, Napolyon Savaşlarında olgunlaşmış ve genelkurmay sisteminin tesis edilmesiyle de ordu, politik otoritenin ötesinde bir güç olarak ortaya çıkmaya başlamıştır (Akad, 1992, s.40). Alman siyasi birliğine giden bu süreçte Prusya, ulusal birliğini kurmak için sırasıyla Danimarka, Avusturya ve Fransa ile savaşmak zorundadır. Prusya'nın bu yolda

özellikle Avusturya'nın siyasi üstünlüğüne meydan okuması elzemdir. Bunun yolu ise öncelikle aslında sadece hukuken Danimarka'ya bağlı iki Alman dukalığı olan Schlezwig ve Holstein meselesinden geçmektedir (Sander, 2009, s.221; Breuilly, 2014).

Schlezwig ve Holstein dukalıkları meselesi tarihçiler açısından son derece karmaşık bir yapıya sahiptir. Özetlemek gerekirse Avrupa'yı sarsan 1848 Devrimleri sırasında Danimarka Kralı VII. Frederich (1848-1863), dukalıkların Danimarka Krallığı'na bağlı olacağını duyurunca, Frankfurt'taki Alman parlamentosu, büyük bölümü Prusyalılardan oluşan askerlerle Danimarka'ya karşı savaş başlatmıştır. Bu durum, Prusya'yı büyütme ve Alman Birliği'ni tesis etmek isteyen Prusya Başbakanı Bismarck açısından önemli bir fırsat olmuştur (Türk, 2017, s.25). Danimarka'nın kısa sürede mağlup edilmesi ile söz konusu dukalıklar Gastein Antlaşması'yla Avusturya idaresine bırakılmıştır. Ancak bu sadece Avusturya'ya savaş açma bahanesi olarak Prusya tarafından kullanılacak bir göz boyamadan ibarettir. Nitekim Gastein Antlaşması'na uyulmadığı bahanesiyle Bismarck'ın yeni hedefi kısa süre sonra Avusturya olacaktır. 3 Temmuz 1866'da Sadova'da (Könnigraetz) Avusturya Ordusu'nu ağır bir bozguna uğratan Prusya, bir sonraki hedef olan Fransa'ya karşı ileride bir Alman devleti ile müttefiklik ilişkisi sürdürebilmek için Viyana'yı işgal etmemiş, bunun yerine Alman devletçikleri üzerinde Avusturya nüfuzunu tamamen kırarak Prag Antlaşması ile yetinmiştir (Uçarol, 2015, s.244). Nitekim bu antlaşma sonrası kurulan Kuzey Almanya Konfederasyonu, Alman ulusal birliği yolunda çok önemli bir merhale olmuş; Prusya'nın önünde geriye yalnızca Fransa engeli kalmıştır. Zira Fransa, Katolik Alman devletleri üzerinde bir baskı unsuru tesis etmektedir. Bu sebeple Bismarck, "Fransa'nın Katolik Alman devletleri üzerindeki bu denetimini kırmak için 1870 yılında Fransa'ya savaş açmıştır (Sander, 2009, s.223). Fransa ile savaş Prusya liderliğinde birleşmiş Alman milliyetçiliği için önemli bir ateşleyici unsur olmuştur (Gray, 2007, s.71). Nitekim ünlü Sedan Savaşı'nda İmparator III. Napolyon'u ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra, Main nehrinin güneyindeki Katolik Alman devletleri de Prusya'ya katılmış ve böylece Alman ulusal birliği kurulmuştur (Sander, 2009, s.223).

2.2 Alman Birliği Savaşları'nın Savaşın Dönüşümü Üzerine Etkileri

Teknolojik ilerlemeler on yedinci yüzyıldan başlayarak on dokuzuncu yüzyılın başına kadar artarak devam etse de esas olarak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında savaşmayı tamamen değiştirecek bir kırılma meydana getirmiştir. Buharlı gemi, elektrikli sahra telgrafı, demiryolları, otomatik tüfekler, konserve yiyecekler ve dikenli telin seri üretimiyle savaş yeni ve endüstriyel bir evreye girmiştir (Maleseviç, 2018, s.188). Böylece modern dönemde savaş, giderek daha iyi organize olmuş devletlerin, savaşın endüstrileşmesi ve yürütülme biçimlerinde gösterdiği kabiliyet ile anılan bir hal almıştır (Sheehan, 2019, s.43). Bunda Sanayi Devrimi'nin önemi büyüktür. Zira Sanayi Devrimi, insan gücünün makineyle ikame edilmesi ve seri üretimin yol açtığı bir dizi dönüşümle 19.yüzyıl toplumsal hayatını değiştiren en önemli fenomenlerden biridir. Dahası Sanayi devriminin yol açtığı teknoloji patlaması, savaşlar üzerinde de kendisini göstermiştir. Bunun ilk gerçek etkisi 1850'li yıllarından sonra görülmeye başlanacaktır. Orduların bu tarihten sonra daha önce görülmemiş harekât sorunlarıyla uğraşmaya başladığı göz önüne alındığında, muharebede hangi kuvvetin daha büyük çarpan haline geleceği de

sorgulanmaya başlanmıştır. Keza teknolojinin taarruzdaki mi yoksa savunmadaki bir orduya mı fayda sağlayacağı tartışması da bu sorgulamaya dâhildir. Burada öne çıkan etken ise çeşitli unsurları ustalıkla kullanabilecek askerî-politik liderlerin ve yeni şartlara uyum sağlayabilecek yeni tip askerî yapıların varlığı olmuştur (Kennedy, 1988, s.183). İşte bu merhalede Prusya ekolü¹, endüstriyel tipte yeni savaşı ve yeni askerî oluşumu temsil eden bir sistem kurmuştur. Bu atılımın savaşın dönüşümü üzerine önemli tesirleri olmuştur.

Napolyon Savaşları sonrasında Avrupa düzenini sağlayan 1815 Viyana Kongresi'nden, Alman Birliği savaşlarına kadar olan sürece kadar savaşmamış olsa da Prusya Ordusu, disiplin ve eğitim gibi faktörler açısından Avrupa'nın diğer ordularından daha öndedir.² Clausewitzyen ilkeleri benimseyen Prusya ordusunda komutanın yaratıcı rolü³ ve birliklerin moral seviyesi üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Prusya genelkurmay sistemiyle de yeni bir yapılanmaya gitmiş ve diğer devletlere örnek olmuştur. Prusya ordusunun organizasyon kültürü kadar harp bilgisi de benzersizdir. Öyle ki sürekli eğitim, haritacılığa verilen önem, harp oyunları ile desteklenen öğrenme süreçleri ve ast birlik komutanlarına tanınan inisiyatif Prusya ordusunu “enformasyona dayalı bir öğrenen örgüt” şeklinde tekâmül ettirmiştir (Bucholz, 2001, s.8). Bu bakımdan kurmay subayların eğitimi, Prusya ordusuna rakiplerinin sahip olamadığı bir bütünlük sağlamış ve büyük sayılardaki askerlerin seferber edilerek, sevk ve idaresinin oluşturacağı sorunların altından kalkan liyakatli bir kadro yaratmıştır (Black, 2009, s.330).

Bununla birlikte Prusya ordusuna yönelik olarak dikkat çekilmesi gereken en önemli şey endüstriyel savaşa olan adaptasyon süreçleridir. Sanayi Devrimi'nin sivil ve askerî teknolojiyi etkilemeye başladığı bu dönemde Prusya, yeni keşifleri derhal askerî stratejiye entegre etmeye özen gösteren ülkelerin başında gelmiştir. Örneğin Moltke'nin büyük çabaları sayesinde yaygınlaşan demiryolları Prusya'ya coğrafyadan kaynaklanan handikapları aşma noktasında büyük faydalar sağlamıştır (Holborn, 1948, s.174). Esasen Prusya genelkurmayı, demiryollarının askerî avantajlarını ilk olarak 1830-1850 yılları arasında fark etmiştir. Müteakip süreçte Prusya kurmayları, Amerikan iç savaşının başından itibaren bir demiryolu savaşı olduğunu gözlemlemiş ve dersler çıkarmışlardır (Bucholz, 2001, s.73). Bu dönemde özellikle ordunun Prusya'daki bütün kaleleri birbirine bağlayacak, Ren Nehri'ni Fransızlara karşı koruyacak ve Köln ve Berlin arasında birlikleri nakletmeye yarayacak bir demiryolu projesine ilgi duyduğu bilinmektedir. Her ne kadar devasa maliyetlere yol olsa da Prusya genelkurmayı bir askerî gereklilik olarak demiryollarının yapımında irade ortaya koymuş, böylece hatların inşası ve yönetiminde de önemli derecede söz sahibi olmuştur. Dahası demiryollarının askerî amaçlı kullanımı, daha en

¹ Prusya Ekolü, 18.yy'ın ortalarında II. Frederick'in temellerini attığı disipline, sürekli eğitime ve silah teknolojisindeki adaptasyona dayanan ve pek çok modern orduyu etkileyen askerî geleneğe verilen isimdir (Black, 2009).

² Çoğu Avrupa devletinden farklı olarak Prusya, 1815'ten sonra zorunlu askerlik sisteminden vazgeçmemiştir. Örneğin 1866'da Avusturya'ya savaş ilan edildiğinde “dünyanın en küçük süper gücü” Prusya, bu sayede 300 binden fazla muharebeye hazır askeri hızla donatarak, eşi benzeri görülmemiş bir hızda sınıra sevk edebilmiştir (Van Creveld, 1999, s. 252).

³ Prusya ekolünün tekamülünde önemli bir rolü olan Moltke, komutanlara inisiyatif verilmesinden yana idi. Çünkü iletişimdeki gelişimlere rağmen, her şeyin merkezden sevk ve idareye yetmeyeceğini biliyordu.

başından itibaren ticaret ve sanayi sektörlerine göre ön planda olmuş ve Avrupa'da Prusya'ya emsallerine göre stratejik bir askerî kabiliyet nassetmiştir (Black 2019, s.198).

Nitekim Alman birliklerinin yarım yüzyıl önceki Napolyon ordularına oranla altı kat daha hızlı sevk edildiği akılda tutulursa demiryollarının sağladığı bu yeni stratejik kabiliyet daha net anlaşılabilir. Böylece artık seferberliğin hızı ve birliklerin yığılmaklanması hususunda stratejik hesaplamalar da önemli bir çarpan unsuru haline gelmiştir (Holborn, 1948, s.177). Demiryollarının bir diğer katkısı ise birliklerin uzun yürüyüşler sırasında tüketeceği erzak ve diğer yaşam malzemesinden tasarruf sağlanması ve yine birliklerin daha savaşmadan yorulmalarının önüne geçilmesinde görülecektir. Demiryolları sayesinde orduların yalnızca hareket kabiliyeti artmamış, birlikler tek bir noktaya önceden yığılmaklanan sefer tedarikine de bağımlılıktan kurtulmuştur. Böylece savaş olgusu, iktisadi açıdan bütün bir ulusun, demiryolları ile cepheyi savaş boyunca takviye etmesi operasyonuna dönüşmüştür. Keza yaralı/hasta askerlerle, ölülerin tahliyesi ve yerine yeni personelin ikame edilmesi de demiryolları sayesinde hızlanmıştır. Cephe ile cephe gerisindeki halkın iletişimi de artınca savaş, nüfusun küçük bir bölümünü ilgilendiren bir olay olmaktan çıkıp topyekünleşmiş, yani bütün ulusu etkileyen bir fenomen olmaya başlamıştır (Howard, 2001, s.97). Bu dönüşüm I. Dünya Savaşı'nda çok daha belirgin bir biçimde hissedilecektir.

Demiryollarının sağladığı bu faydanın yanı sıra Moltke'nin yine aynı düşünceyle karayolu ağını da çeşitlendirilmesi fikri, orduların kolordulara bölünerek muharebeden önce farklı yollardan hızlı bir biçimde birleştirilmesi amacını taşımaktadır (Holborn, 1948, s.178). Nitekim demiryoluyla eş zamanlı olarak karayolu ulaştırmasının yaygınlaşması büyük birliklerin süratle bir bölgede yığılmaklanmasını ve yer değiştirmesini mümkün kılarak, harbin operatif seviyesini belirginleştirmiştir. Bu savaşlarda bir bölgede toplanan birliklerle stratejik savunma ve taarruzun yapılması, hasım kuvvetlerin geniş çaplı kuşatma muharebeleriyle imhası hedeflenmiştir (Bingöl, 2014, ss. 6-7).

Demiryolunun Prusya'ya sağladığı avantaj ilk olarak Avusturya'ya karşı gerçekleştirdiği Sadova savaşında hissedilmiştir. Moltke'nin ordusunu Bohemya'ya getirmek için üçe bölmek gibi riskli bir politika izlemesi, esasen başlangıçta Avusturya'ya bir avantaj sağlamıştır. Ancak Prusya orduları demiryolları sayesinde Avusturya ordularına göre çok daha hızlı bir şekilde hareket etmiş ve belirleyici savaşın arifesinde, kuvvetlerini bir noktada yoğunlaştırarak üstünlük elde etmiştir (Breuilly, 2014, s.135).

Sonuç olarak demiryollarının sağladığı olanaklar, birliklerin bir yerden diğerine sevk edilmesini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Böylece orduların hareket kabiliyetleri artmış, telsiz telefonun kullanımıyla da talimatları anında uygulama yetisi kazanmışlardır Keza telgrafın kullanımı da birliklerin sevk ve idaresinde önemli bir gelişmeye yol açmıştır (Sander, 2009, s.240). Haddizatında telgrafın demiryolları ile sevk ve idare edilen bir ordu için önemi büyüktür. Zira telgraf anlık iletişime imkân sağlaması niteliğiyle harp planlarının uygulamaya konulmasında hayati bir rol üstlenmiştir. Keza seferberlik emirlerinin posta veya haberciler yerine telgrafla iletilmesi, seferberlik için geçen bildirim

süresini birkaç günden yalnızca birkaç saate düşüren bir gelişmedir (Bucholz, 2001, ss. 23, 68). Bir başka ifadeyle savaş planı ile birliklerin harekete geçirilmesi arasındaki bağlayıcı görev olan seferberlikte, demiryolu ve telgrafın birlikte ve etkili kullanılmasıyla önemli bir avantaj elde edilmiştir (Gray, 2007, s.67). Tüm bu gelişmeler, bir ordunun belirli bir bölgeyi işgalini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Böylece ilk saldırının avantajı arttığından seferberliğe erken başlamak da hayati önem kazanmıştır (Sander, 2009, s.240). Örneğin Alman Birliği'nin gerçekleştirilmesini sağlayan 1870 savaşı, Moltke'nin seferberlik ve demiryolu üzerinde yoğunlaşan planlarının başarısını kanıtlamış, kısa sürede Fransızlardan iki kat daha fazla askeri cepheye sevk edebilen Prusya, büyük bir zafer kazanmıştır (Akad, 1992, s.41). Bunun yanı sıra demiryolları 1870 sonrasında yalnızca ordu değil yaşamın her alanını etkilemiş, siyasi ve ekonomik anlamda güçlü merkezi devletlerin kurulmasının önünü açmıştır (Sander, 2009, s.213).

Hülasa Alman Birliği savaşlarının doktrinsel özelliği incelendiğinde genel stratejinin, düşmanın en hızlı biçimde kuşatılması ve kesin bir zafer elde edilmesi prensibine dayandığı görülecektir. İmha savaşı kavramını doğuran bu doktrin (Van Creveld, Brower, Canby, 1994, s.23), demiryollarının Prusya'ya sağladığı hız ve mobilizasyon yetileri sayesinde uygulamaya konulabilmiştir. Bu doktrin ayrıca Napolyon'un savaş stratejisinin endüstriyel çağa tatbiki olup seferberlik, konsantrasyon, mobilizasyon gibi kavramlarla bütünleşik bir anlayışı meydana getirmiştir. Nitekim üstünlüğün en başından itibaren ele geçirilerek, düşmanın kuşatılmaya zorlanması ve onun kesin bir şekilde yok edilmesi hedefi için Moltke, merkezi bir planlamaya dayalı strateji içinde komutanlara inisiyatif tanıyan bir taktiksel durumun benimsenmesini sağlamıştır. Her ne kadar Moltke'nin öğretileri I. Dünya Savaşı'nda tam anlamıyla uygulanamasa da II. Dünya Savaşı'ndaki Blitzkrieg doktrinine kaynaklık eden ilham verici sonuçlar doğurmuştur (Rothenberg, 1986, s.296).

Dolayısıyla Alman Birliği savaşlarında görülen stratejik dönüşümde Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan teknolojik yeniliklerin etkisi büyüktür. Stratejinin yanı sıra Sheehan (2019, s.49)'a göre sanayileşmenin etkisi ilk olarak doğrudan doğruya orduların silah ve teçhizatlarında kendini göstermiştir. Bu noktada özellikle standardizasyon, parçaların birbirinin yerine kullanımı ve seri üretimi, silah endüstrisinde yeni bir çığır açmıştır (Archer vd., 2006, s.370). Bu, Sanayi devrimi ile birlikte özellikle makineli tüfek ve top üretiminde kaydedilen önemli ivmelerin bir sonucudur (Bingöl, 2014, s.5). Böylece görerek ateşte makineli tüfek, görmeyerek atışlarda da top, muharebelerin giderek belirleyici silahları haline gelmiştir (Gürcan, 2012, s.88). Dahası 1860'lardan itibaren metal kovanların kullanılmaya başlanması, silahların doldurulma ve boşaltılması sırasında yaşanan sorunları azaltmıştır. Metal kovanlar hem barutu doldurmanın kolaylığı hem de hava şartlarından koruma özelliğiyle askerlere kolaylıklar sağlamıştır (Kuğu, 2015, s.23). Yine önden doldurulanlar yerine arkadan doldurulan ve daha seri atış yapabilen tüfeklerin kullanımı savaşlarda çığır açan bir diğer gelişmedir. Hafif piyade tüfeklerindeki bir diğer değişim ise, yivsiz tek atımlı silahlar yerine, yivli yarı otomatik silahların kullanılmaya başlamasıdır. Böylelikle hem menzil hem atış hızı hem de isabet oranı artmıştır. Bu yüzden artık süvari ve piyadelerin toplu şekillerde yaptıkları cepheden taarruzlar intihardan farksızlaşmış, bu da savaşın taktik yapısında

ciddi değişiklikler meydana getirmiştir (Archer vd., 2006, s.370). Bu değişim savaş alanlarını genişletirken hasım kuvvetlerin arasındaki mesafenin de açılmasına yol açmıştır. Keza cepheden taarruzun yerine manevra önem kazanmıştır. Dahası mermilerden korunmak için olduğu yeri kazıp toprağın içinde gizlenmeyi teşvik eden insani içgüdü sayesinde siper savaşları doğmuştur. Bu durum süvarinin şok etkisi yaratan taarruz görevini de zayıflatmış, böylece artık söz konusu birliklerin keşif ve perdeleme görevlerinde kullanılma süreci başlamıştır (Archer vd., 2006, s.370).

Alman Birliği Savaşları üzerinden örneklersek özellikle arkadan dolma tüfeklerin 1864'te Danimarka'ya, 1866'da ise Avusturya'ya karşı kazanılan zaferlerde önemi büyük olmuştur. Avusturya ordusuna karşı yıkıcı kayıplar veren iğneli tüfeklerin başarısı, atışların isabetinden ziyade yoğunluğu ile açıklanmaktadır. Keza yere yatarak da tüfeklerini doldurabilen askerler, bu savaşlarda siperleri etkin bir şekilde kullanmış, böylece karşı tarafın top ve piyade tüfeği ateşlerine karşı dağınık hatlarla muharebe düzenleri oluşturarak, verilen zayıyatı en aza indirmişlerdir. Öyle ki hat düzenindeki taarruz kolları yerine dağınık kuvvetlerin manevra becerisi, Sedan'daki savaşta kanıtlanacaktır (Black, 2009, s.298; Breuilly, 2014, s.135).

Sanayi Devrimi ile birlikte çeliğin bileşenlerinin geliştirilmesi ve silah sanayisinde yaygın olarak kullanılmaya başlaması da savaşın niteliklerini değiştirmiştir. Nitekim seri biçimde ateş edebilen makineli tüfeğin, çelikten yapıldığı için kolaylıkla bükülebilen dikenli telin, bir iki atışta hemen şişmeyen çelik alaşımdan üretilen uzun menzilli topların icadı, orduların zayıyat oranlarını önemli ölçüde artırmıştır (Sander, 2009, s.240). Örneğin, Prusya'nın yeni ürettiği kuyruktan dolma çelik topları hem atış hızı hem de isabet oranı açısından Fransız ordusuna karşı büyük üstünlük sağlamıştır. Yine bu dönemde topların geri tepmesini önlemek amacıyla hidrolik sistemlerin tasarlanmaya başlanması, mermilerin yapısının daha aerodinamik hale getirilmesi ve boyları uzatılarak taşıdıkları barut miktarının sabitlenmesi, barutların ise dumansız hale getirilmesi (Archer vd., 2006, s.370) muharebe alanını değiştiren diğer faktörlerdendir.

Bu süreçte Prusya ordusu, yukarıda sıralanan teknolojik gelişmelere uyum açısından oldukça başarılıdır. I. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde her tür silâh ve teçhizat yeniliğini ilk olarak Prusya Ordusu kullanmıştır (Uyar ve Gök, 2003, s.25). Teçhizat ve silaha uyumun yanı sıra Prusya, yukarıda değinildiği gibi Avrupalı ordulara teşkilat, sevk ve idare noktasında da örnek olmuştur. Prusya'nın geliştirdiği genelkurmay akademisinden ilham alan Avrupalı ordular benzer askerî okullar kurmak için harekete geçmiştir (Black, 2009, s.239). Nitekim 1866 ve 1870 savaşları sonrasında Avusturya-Macaristan, Fransa, Birleşik Devletler, İngiltere ve Rusya tarafından taklit edilmeye başlanacaktır (Archer vd., 2006, s.381).

Prusya ekolünün getirdiği bir başka yenilik, “giderek karmaşıklaşan askerî karar verme sürecinde komutana kararlarında yardımcı olacak teknik bilgi ve karargâh desteğini sağlayacak kurmay sınıfını ortaya çıkarmasıdır. Ayrıca lider yeteneklerinden yoksun soyluların subaylıktan uzaklaştırılması ve liyakat ile eğitime dayanan bir askerî eğitim ve rütbe terfi sisteminin kurumsallaşması da önem arz eden

bir uygulamadır (Gürcan, 2012, s.88). Maleseviç (2018, s.187) de Prusya ekolünün, uzman bir genelkurmay tarafından yönetilen kısa dönem iyi eğitilmiş, zorunlu askerlerden oluşan bir ordu sistemi üzerinde tekâmül ettiğine dikkat çeker. Bu süreçte harp oyunlarıyla desteklenen sıkı bir doktrinasyon, esneklik, inisiyatif alma ve disiplinden taviz vermeme gibi meziyetlerle donatılan Prusyalı komutanlara, harp akademisindeki eğitimleri sırasında mümkün olduğu kadar harp tarihindeki örnek muharebelerden dersler çıkarttırılmaya çalışılmıştır (Archer vd., 2006, s.381). Dolayısıyla Alman Birliği'ni sağlayan tarihsel süreç yalnızca silah sanayindeki atılımla değil, stratejik ve taktik seviyeyi uygulamaya koyan iyi bir kurmay kadrosuyla da izah edilmelidir.

I. Dünya Savaşı bahsine geçmeden önce yukarıda örneklenen gelişmelerden çıkarılacak sonuç şudur: 20.yy'ın savaşlarının boyut, mekân ve teknoloji kalıplarının pek çoğunun kökenleri 19.yüzyıldadır. Bu çerçevede Alman Birliği savaşları, önceden titizlikle planlanmış savaşların ilk örneklerini teşkil eder. Bir başka deyişle bu savaşlar harekât planları üzerine düşünülen, karmaşık zaman çizelgeleri oluşturulan, seferberlik emirleri, silah, teçhizat ve erzak planlarının üzerinden defalarca geçilerek harp oyunlarıyla tekâmül ettirilen detaylı organizasyon süreçleridir. Bununla birlikte bu üç savaşın kazanılmasına etki eden strateji, lojistik ve organizasyon yetileri büyük ölçüde teknolojik faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır (Bucholz, 2001, ss. 4, 9, 13). Örnek olarak ele alınan Prusya Ekolü, silah teknolojisindeki değişimi taktik ve stratejiye dolayısıyla da savaşları kazanmaya yönelten bir örgüt olarak, endüstriyel savaşa adaptasyon yetileri sayesinde modern harbin dönüşümünden kazançlı çıkan bir ordu olmuştur.

3. I. DÜNYA SAVAŞI'NIN HARPLERİN DEĞİŞİMİNE OLAN ETKİLERİ

3.1. I. Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı'na yol açan nedenler çeşitli ekonomik, siyasi ve askerî gelişmelere dayanmaktadır. Bununla birlikte büyük savaşın kökenleri, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olay ve gelişmelerdedir. Örneğin İngiltere-Almanya arasında büyük güç statüsüne dayalı silahlanma, sömürgecilik ve ekonomik yarış bunlardan biridir. Keza Fransa ile Almanya'nın geçmişten gelen düşmanlıkları 1870 savaşından bu yana perçinlenmiştir. Rusya ise Batı sınırında Almanya'nın bir güç olarak belirmesinden ve Doğu Avrupa'da Panislavist emellerine set çekmesinden memnun değildir. Dahası Balkanlarda Avusturya-Macaristan hâkimiyetini kırmak ve Türk boğazlarını ele geçirmek gibi genişlemeci iddiaları sürdürmektedir. Her ne kadar başlangıçta üçlü ittifak bloku içerisinde yer alsada İtalya'nın Akdeniz çevresinde hâkimiyet kurmak ve yeni sömürgeler elde etmek gibi hedefleri vardır. Dolayısıyla bütün büyük devletlerin çıkar çatışmaları, savaşın ortaya çıkmasına etki eden gelişmeler olarak görülmelidir (Uçarol, 2015; Sander, 2009). I. Dünya Savaşı'nın nedenleri ve ortaya çıkış süreci başlı başına bir tartışma konusudur. Makalenin amaç ve kapsamını aşacağından dolayı bu başlıkta okuyucuyu bilgilendirmek adına genel bir izahat verilmenin yeterli olacağı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla müteakip bölümünde I. Dünya Savaşı'nın sebeplerinden çok harbin değişimine olan etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

3.2. Savaşın Topyekûnleşmesi Açısından

19. yüzyıl öncesindeki savaflara genel olarak bakıldığında, bu savaşların göze çarpan en temel özelliği, en geniş anlamıyla, sınırlı olmalarıdır. Bu sınırlılık, dönemin başat ekonomik yapısı, devlet örgütlenmesi ve bu devletlerin oluşturduğu uluslararası sistemin niteliğinden kaynaklanmaktadır. 20. yüzyılın topyekûn savaşı ise söz konusu etkenlerdeki değişiklikler üzerine kurulmuştur (Embel, 2016, s.156). Tartışmalı bir kavram olan topyekûn savaş, en basit tanımla savaşan tarafların toplumlarının tüm varlıklarıyla yürüttüğü savaştır (Gray, 2007, s.63). Topyekûn savaşın ilk örneğini temsil eden I. Dünya Savaşı, dünya tarihinin en mühim dönüm noktalarından biridir. Zira savaşı sürdürülebilmek için taraflar millî güç unsurlarının tamamını seferber etmiş ve milyonlarca insan silahaltına alınmıştır. Değişen teknoloji ile birlikte silahların öldürücülüğü de artmış, dolayısıyla bu savaş o tarihe değin görülmuş en kanlı savaflardan birisi olmuştur. Bununla beraber bu savaş, yalnızca muharip devletlerde değil, uzak coğrafyalardaki devletlerde de siyasi ve sosyolojik değişikliklere neden olmuştur. (Bingöl, 2014, s.2) Bu nitelikleriyle Dünya Savaşı, savaşın topyekûnleşmesinin zirvesi olma niteliğini taşımaktadır.

Her ne kadar modern manada topyekûn savaşın ne zaman ortaya çıktığı hususunda kesin bir saptamada bulunmak mümkün olmasa da Napolyon savaşlarından itibaren adım adım topyekûn savaşa doğru bir evrilmeden bahsedilebilir. Nitekim Sanayi Devrimi ile birlikte nüfusun tarımsal faaliyetlerden sanayi ürünleri üretimine aktarılması ile birlikte devasa orduların ihtiyaç duyduğu metalleri demiryoluyla süratli bir şekilde sevk edilebilme yetisi topyekûn savaşı ortaya çıkarmıştır (Akad, 1992, s.3). Böylelikle orduların sayısında da ciddi oranda artışlar meydana gelmiştir. Nitekim Alman Birliği'nin savaşlarını izleyen yıllarda büyük devletler ordularının sayılarını büyütmüşlerdir. Öyle ki 19.yy bitmeden orduların mevcudu 500.000'e (Yalçinkaya, 2008, s.192), 1914'e kadar da 800.000'e yükselmiştir (Archer vd., 2006, s.268). Şüphesiz bu durum yalnızca ordulara dâhil olan yeni sınıfların toplam mevcudu artırması ile değil sağlık, ulaştırma, beslenme gibi imkânların artırılmasının yanı sıra muharebe alanlarının genişlemesi ve zayıf oranlarının artması ile açıklanabilecek bir olgudur.

Topyekûn savaş, üç temel unsura dayanır: kitlesel imha (düşmana en fazla zararı verme), kitlesel mobilizasyon (en fazla nüfusu cephe önünde ve gerisinde harekete geçirme) ve kitlesel üretim (askerî alana teçhizat, gıda ve malzeme tedariki) (Paker, 2012, s.77). Bu bakımdan I. Dünya Savaşı, millî güç unsurlarının tamamının seferber edilmesi yönüyle topyekûn savaş olarak nitelenir (Bingöl, 2014, s.2).

Topyekûn savaşı ortaya çıkaran bir diğer amil milliyetçiliktir. Zorunlu askerlik bağlamında savaş alanlarına seferber edilecek kitle ordularının politik ideolojisi olan milliyetçilik (Sheehan, 2019, s.54), I. Dünya Savaşı'nı savaş tarihi içerisinde "topyekûn" sınıflandırmasına dâhil eden bir düşünce akımı olarak çatışmayı "milletlerin savaşı" boyutuna taşımıştır. Şüphesiz bunda Fransız ihtilalinin rolü büyüktür. Zira milliyetçilik akımı, siyasi bir niteliğe bürünerek imparatorlukları ulus devlet homojenliğine sürükleyen en büyük amildir. "Milletleşen" devletler, ortaya çıkan büyük güç yarışında birbirlerine üstünlük sağlama çabasına girişmiştir. Nitekim bunun yolu da yeni sömürgeler ele geçirerek güçlü bir ekonominin ihtiyacı olan hammadde ve pazarlar elde etmekten geçmiştir. I. Dünya Savaşı'nı

ortaya çıkararak genel çerçeve özetle bundan ibaret olup, militarizm ve silahlanma yarışı, yukarıdaki sebeplerden ortaya çıkmış bir sonuç olarak belirlemektedir. Örneğin Almanya'nın, geç kaldığı sömürgecilik yarışında statükoyu değiştirmek için denizlerdeki Britanya hâkimiyetini dengelemek adına büyük bir deniz filosu oluşturma çabası, söz konusu silahlanma yarışını açıklamak için yeterlidir (Gülboy, 2019). Burada esas tartışılması gereken mesele ideolojik olarak güdülenmiş Avrupa toplumlarının, savaşı kati bir varlık-yokluk meselesi olarak görmelerine tesir eden endüstriyel topluma dayalı teknik değişimin, harbin topyekûn hale gelişine yönelik tesirleridir.

Dolayısıyla milliyetçilik bağlamında savaşı topyekûn hale getiren bu sosyal süreç, bir yönüyle teknikteki gelişimin bir ürünüdür. Zira 18.yüzyılda nüfusun büyük bölümü, okuma-yazma bilmeyen ve ülkelerindeki siyasi sürecin dışında yer alırken, yirminci yüzyıldaki toplumların pek çoğu kitlesel olarak politize edilmiş kolektiviteler haline gelmiştir. Bunda günlük gazetelerden, iletişime kadar fikirleri etkileyen bir dizi dönüşüme yol açan teknolojinin önemli bir yeri vardır (Black, 2019, s.388). Zira kendisini toptan bir savaşın içinde bulan toplumlar bir tek hedefe ve bu hedefle bağlantılı değerlere (Maleseviç, 2018, s.216) gazete, okur yazarlık ve kitle iletişimi gibi Sanayi Devrimi'yle paralel yürüyen süreçlerle birlikte angaje olmuştur. Milliyetçiliğin geniş toplum kesimlerine yayılarak, düşmanlık mimarilerini inşa etmesinde önemli etkisi olan bu faktörler, savaşı da mutlak bir ölüm kalım mücadelesine dönüştürmede etkili olmuştur (Maleseviç, 2018). Böylece salt düşmanı yenme güdüsü, devletlerin savaşın en başında da belirsiz olan politik hedeflerini tamamen ortadan kaldırmıştır. Öyle ki tüm imkânlar, kazanılacak zafer için seferber edilerek, şiddet araç olmak yerine amaç haline gelmiştir. Böylesi bir kutuplaşma ortamında Clausewitzyen manada savaşın bir siyaset müessesinin devamı olduğuna ilişkin açıklamalar ortadan kalkmış ve savaş mutlak savaşa doğru evrilmiştir (Gülboy, 2019, ss. 167, 253).

I. Dünya Savaşı'na dönecek olursak, büyük savaş, muharebeleri itibarıyla savaş tarihi boyunca Vestfalya'dan itibaren modern harbin özellikle Napolyon ve Alman Birliği savaşlarında uygulanan taktiklerin kopyalanması, yeniden yorumlanması ve dönüşen muharebe şartlarına tatbik edilmesidir (Bingöl, 2014, s.8). Nitekim yukarıda da değinildiği üzere 20. yüzyıla etki eden modern savaş tekniklerinin temeli, Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkmış ve bu tekniklerle birlikte topyekûnleşen yeni savaş eskilerinden kimi nitelikleriyle ayrılmıştır (Wright, 1941, ss. 303-308). Bir başka ifadeyle 20. yüzyılı biçimlendiren siyasi ve askerî unsurlar bir önceki yüzyılda kendini göstermeye başlamıştır. Savaş açısından bunun en önemli belirtileri, askerî harekâtın kitlesel karakteri ile mekanizeleşmesi ve otomasyondaki gelişimler sayesinde hareket ve ateş gücünde görülen büyük artıştır. Böylece büyük birliklerin kısa süre içinde yığılmaklabilmeleri ve operasyonel hale gelmeleri mümkün olabilmektedir (Akad, 1992, s.37).

Quincy Wright modern savaşın değişiminde ilk büyük yeniliği, uzun menzilli silahlar ile demiryolu, kamyon, savaş gemileri, tankın kullanılması ile modern savaşın eskisine oranla mekanizeleşmesi sonucu, harp sanayinin devletlerin birinci önceliği haline gelmesi olarak görmektedir (Wright, 1941,

s.303) İkinci büyük yenilik ise, birliklerin büyüklüğünde görülen artıştır. Zira ulaşım ve haberleşmede meydana gelen ilerleme sayesinde büyük oranlarda askerî kuvvetler sevk ve idare edilebilir duruma gelmiştir. Bu dönemde birlikler demiryolu, kamyon ve uçakla nakledilebilmekte ve konserve ile beslenebilmektedir. Eski zamanlarda toplam nüfusun %1'ini bile sevk etmek muazzam bir oran iken, modern savaşta nüfusun %10'unu nakledebilmek olanaklı hale gelmiştir. Ancak söz konusu oranı nakledebilmek maksadıyla geriye kalan yetmiş insan gücünün bu çabayı desteklemesi elzemdir. Zira eski zamanlarda nüfusun geri kalanı savaştan çok az etkilenirken, 20.yy başında bu çapta askerî kuvvetleri desteklemek, ancak ve ancak nüfusun geri kalanının çabasıyla mümkün hale gelmiştir (Wright, 1941, s.304).

Bu bakımdan Wright'a göre üçüncü büyük değişim, ikincisinin bir gereği olarak bütün bir milletin militarize edilerek askerî teşkilatlanmaya dâhil olmasıdır. Zira artık ordu, millettten bağımsız bir birim değildir. Askerî hizmet, küresel çapta vatandaşlık yükümlülüğü haline gelmiştir. Bu sebeple silahlı kuvvetlere tarımsal ve endüstriyel nüfusun bu şekilde katılması, tüm nüfusun, barışta ve seferberlikte askerî organizasyonun bir parçası haline gelmesine yol açmıştır (Wright, 1941, s.305). Bu yüzden ulus devlet sisteminin savaş şartlarıyla optimize edilmiş biçimi olan savaş ekonomisi, söz konusu olağanüstü durumun yarattığı anormalliği aşabilmek için devletlerce gerek duyulan sert ekonomik tedbirleri gerektirmiştir. Bu da ekonomiyi savaş patlak vermeden önce savaşa uyumlu hale getirmeyi zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda askerî üretim ve tüketim kapasitesini artırmak için sivildeki bu etkinliğin düşürülmesi elzem hale gelmiş, kıt kaynaklar hazırlık ve operasyonel dönemde yalnızca savaşa ilişkin üretim süreçlerine kaydırılmıştır (Kalaycı, 2018, s.195).

Bununla ilişkili olarak modern savaş tekniğinin karakteristiğinde gerçekleşen dördüncü değişiklik ise hükümetlerin ekonomi ve kamuoyunda artan kontrolüdür. Zira askerî devletler giderek totaliterleşme eğilimindedir. Modern savaşla birlikte propaganda unsuru, sivil nüfusun moralini yüksek tutmak için kullanılmıştır. Ayrıca modern savaş, devletlerin iktisadi ihtiyaçlarını ayarlama gereksinimi duyar. Bu bağlamda savaş sürerken ortaya çıkan tüketim, ekonomik kaynakların savaşa yönlendirilmesine neden olur. Savaş sürerken ekonomiyi değiştirmek çok zor olduğundan dolayı da barış zamanından başlayarak söz konusu değişikliklerin ayarlanması gerekmektedir. Son olarak modern savaşlar, ifade özgürlüğünü de ortadan kaldırarak, otoriter devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Wright, 1941, s.306).

Wright, beşinci değişikliği, savaşta siviller ve askerler arasındaki ayrımın kaybolmasıyla birlikte orduları destekleyen üretim ve lojistik merkezlerinin hedef haline gelişi olarak tespit etmiştir. Bunun sonucunda sivil can ve mal kayıplarının önlenmesi için savaş hukukunun güncellenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Wright, 1941, s.307). Altıncı dönüşüm ise askerî harekâtın yoğunluğunda gözlemlenmektedir. Zira savaşın mekanizeleşmesi ve daha hareketli bir düzleme yerleşmesi ile tüm nüfus hedef haline gelmiş, bu sebeple aynı anda birden çok cephede harekâtın sevk ve idaresini yönetmek bir zorunluluk haline gelmiştir. Sonuç olarak I. Dünya Savaşı, eldeki bütün imkânların kullanılmasını zorunlu bir

durum olarak ortaya çıkarmakla birlikte devletin de sahip olduğu her şeyin buna mukabil hedef haline gelmesine yol açan bir topyekûnleşmeye yol açmıştır (Wright, 1941, s.311).

Wright'ın dikkat çektiği bu dönüşüm sonucunda muharebe sahası genişlemeye başlamış, birliklerin lojistik ihtiyaçları bu tür operasyonları bağımsız bir askerî harekât durumuna getirmiştir. Bu savaşlarda temel muharip birlik olan tümenlerin sayısını artırma çabası da orduların mevcudunu artırmış böylece seferberlik başlı başına savaşın mühim bir parçası haline gelmiştir (Bingöl, 2014, s.6). Bu durum orduların yönetim kademelerinde planlama ve organizasyon ile uğraşan ve deyim yerindeyse savaşı masa başında hazırlayan ve buradan yönetecek olan bir askerî bürokratik kadro oluşmasına neden olmuştur (Gülboy, 2019, s.200). Ayrıca bu dönemde savaş alanındaki hizmetlerin daha da karmaşıklaşması nedeniyle piyade, topçu ve süvari gibi muharip sınıfların yanında levazım, bakım, personel gibi yardımcı sınıflar ortaya çıkmıştır (Gürcan, 2012, s.88). Sonuç olarak Alman Birliği savaşları ile birlikte teknolojik dönüşümün etkisiyle savaşlarda görülen topyekûnleşme süreci, I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde evrimini tamamlamış ve büyük savaş, artık ordular ve politikacılar arasında sınırlı bir mesele olmaktan çıkarak ulusların kaderi ile alakalı bir boyut kazanmıştır (Black, 2019, s.388).

3.3. Silah, Teçhizat, Ekipman Bakımından

William Lind ve arkadaşları (1989, s.23)'nın, savaşların değişim sürecine yönelik olarak klasikleşen bir tasnif ortaya koyduğu makalesinde, birinci nesil savaşları, orduların hat düzeninde yüksek bir ateş gücü oluşturmak için sıralandığı ve yivsiz msket tüfekleri kullandığı “Napolyonik Savaşlar” olarak niteler. Yazarlar ikinci nesil savaşları ise dikenli teller ve makineli tüfeklerle tahkim edilen siperlerin arkasında savaşan askerlerin topçu atışlarıyla desteklendiği savaşlar olarak tanımlar. Bu bakımdan Alman Birliği'ne yol açan savaşları birinci nesil savaşlardan bir kopuş olarak addetmek mümkünken I. Dünya Savaşı'nın, ikinci nesil savaşlara tipik bir örnek teşkil ettiği görülmektedir. Bu çerçevede I. Dünya Savaşı, teknoloji ve savaşın icrası arasındaki ilişkide önemli bir merhaledir. Muharebeler yeni teknolojiden etkilendiği kadar bu etkileşim, savaşın karakteristiğini de değiştirmiştir (Black, 2019, s.220).

Haddizatında 19. yüzyılın savaşlarının, hızlanan ve yaygınlaşan bir sanayileşme sürecinin stratejik bir etkisinde gelişmesi gibi, I. Dünya Savaşı da her şeyden önce Sanayi Devriminin bir çıktısı olan teknolojik ilerlemenin sonucudur. Topyekûn savaş bahsinde belirtildiği gibi büyük orduları beslemek, donatmak ve masraflarını karşılamak kadar (Gray, 2007, ss. 62, 73) uzun süren savaş boyunca ortaya çıkan taktik ve stratejik durumları aşarken de teknolojiden istifade edilmiştir. Bu bakımdan teknolojik değişimler savaşın belirli özelliklerine bir tepki olarak gerçekleştirilmiştir (Black, 2019, s.220). Öyle ki 1918'e gelindiğinde bile yeni silah, teçhizat ve ekipmanların üretildiği ve muharebelerde kullanıldığı görülmektedir. Gülboy (2019, s.226)'a göre de I. Dünya Savaşı, Sanayi Devrimi'nin ertesinde gelişen askerî teknolojilerin, uygun askerî taktiklerle birlikte kullanıldığı ilk büyük çatışmadır. Nitekim

19.yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren hızlı bir süreçte gelişmeye başlayan askerî teknolojiler, bir taraftan imha gücünün süratini ve yoğunluğunu artırmış diğer taraftan da menzilini genişletmiştir.

Teknolojinin silah, ekipman, teçhizat ve muharebe araçlarına olan en mühim etkilerinden biri uçakların kullanılmasında görülmektedir. Gerçekten de uçakların kullanılması I. Dünya Savaşını üç boyutlu bir hale getirmiştir. Böylece kara ve denizle birlikte hava sahası muharebe alanları içerisine dâhil olmuştur (Sander, 2009, s.353). Esasen hava gücünün tarihi, 1911'de Libya'da patlak veren İtalya-Osmanlı Devleti savaşına kadar uzanmaktadır (Killingray, 1984, s.429). Bu savaş, tarihte bilinen ilk hava bombardımanı girişimine sahne olmuştur (Hippler, 2017; Lindqvist, 2009). Bu savaşın ardından Fransızların 1912-1914 yılları arasında Fas'ı işgal ederken keşif ve bombalama için uçak kullandığı kayıt altına alınmıştır (Killingray, 1984, s.429). Böylece uçaklar giderek savaş alanlarında görünürlüklerini artıran bir kuvvet çarpanı halini almıştır. I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde uçak teknolojisinde önemli gelişmeler kaydedilmiş olsa da savaş patlak verdiğinde henüz hava gücüne dayalı bir doktrin ortaya konulamadığından (Hippler, 2017, s.34) stratejik olarak hava kuvvetlerinden savaşı etkileyen doğrudan bir sonuç almak mümkün olamamıştır.

Jeremy Black (2019, s.263)'in tabiriyle “tepenin ötesini görmek çatışmanın parametrelerini değiştirirse” de uçaklar henüz taktik olarak belirleyici olmadıkları gibi operasyonel olarak da öngörülebilir araçlar olamamışlardır. Yine de muharebe esnasında uçakların hava saldırısı gerçekleştirme yetenekleri ile hız, manevra ve azami irtifa özelliklerindeki hızlı değişimlere bağlı olarak önemi anlaşılmaya başlanacaktır. Nitekim uçakların başlangıçta temel görevi topçu atışlarının gözetlenmesi ve keşif iken, savaşın ilerleyen safhalarında uçaklar stratejik bombardımanlarda da rol alacaktır. 1915'te Almanların pervanenin arasından ateş edebilen uçakları üretmesiyle de sistematik hava muharebeleri dönemi başlamıştır (Akad, 1992, s.116). Dahası 1916'dan itibaren Verdun gibi muharebelerdeki taarruzlar, Almanların birliklerine yakın hava desteğinin önemini fark ettirmiştir. Uçakların kullanımında, başlangıçta her ne kadar hava şartları birtakım olumsuzluklar doğursa da savaşın sonlarına doğru bu zorluklar aşılmış, hatta hava indirme harekâtlarına yönelik ilk planlamalar yapılmaya başlanmıştır (Yalçınkaya, 2008, s.187). Savaşın sonunda ise hava gücü, sömürge toplumlarını kontrol ve pasifize etmek için emperyal bir hava polisliği kimliğine bürünmüştür. Nitekim Ommisi (1990), Killingray (1984) ve Hippler (2017) gibi yazarlar, hava gücünün savaş sonrasında sömürgelerdeki polislik uygulamalarını ayrıntılı bir biçimde belgelemiştir.

Özellikle siper savaşlarının kilitlendiği bu ortamda hava gücünün bağımsız bir kuvvet olarak ortaya çıkması savaşa farklı bir boyut kazandırsa da (Akad, 1992, s.78) stratejik ve taktik açıdan uçakların muharebede oynayabileceği rol konusunda bir fikir birliği yoktur. Nitekim savaş boyunca kısa menzillerde muharebe alanının keşfinde kullanılan uçakların, hava bombardımanlarında kullanılmaları bakımından potansiyelleri konusunda ciddi spekülasyonlar mevcuttur. Tüm bunlara rağmen uçaklar, stratejik bombalamalarda sınırlı da olsa kullanılmış, bu sınırlı deneyim gelecekteki savaşlar açısından orduların vizyonunu genişletmiştir (Biddle, 2002, s.67).

Savaşın başından sonuna kadar geçen sürede dönüşüm yaşayan bir başka silah sistemi de topçudur. Savaş boyunca topçu birliklerinin ve namlularının sayısı artmış, mermilerinin çapları ve menzilleri uzamış, hedef tespit vasıtaları büyük gelişme göstermiştir. Teknik gelişmelerle birlikte taktik durumda da yenilikler yaşanmıştır. Tüm bunlar ateş desteğinin manevrayla koordinasyonunu ve etkili bir ateş destek planlamasını ortaya çıkararak muharebenin hızı ve şiddetini artırmıştır (Bingöl, 2014, s.14). Özellikle savaşın sıkıştığı Batı Cephesi'nde taraflar manevra geliştiremediği için ateş gücüne ağırlık verilmiş, bu da topçu atışlarına ağırlık verilerek tarafların zayıflarının artmasına neden olmuştur (Akad, 1992, s.29). Topçunun menzili ve atış isabetindeki bu değişime eşlik eden mobilizasyonu ve atış sürekliliği, muharebe sahasının muazzam ölçüde genişlemesine yol açmıştır. Bununla birlikte duman çıkarmayan yeni nesil mühimmatların kullanılmasıyla da topçu birliklerinin düşman tarafından yerinin tespit edilmesi zorlaşmaya başlayacaktır (Howard, 1986, s.511).

Topçu mühimmatının yanı sıra piyade tüfeklerinin menzili ve isabet oranının yükseltilmesi de önem arz eder. Ayrıca piyadelerin daha fazla mühimmat taşımalarını sağlayan pirinçten yapılma kartuşların üretimi, şarjör değiştirilmesini hızlandırarak atış hızını artırmıştır (Howard, 1986, s.511). Ancak Colin Gray (2007, s.66), orduların, tüfek teknolojisindeki ilerlemeden yeterince fayda sağlayamadığını öne sürmüştür. Zira ona göre I. Dünya Savaşı her şeyden önce bir topçu savaşıdır. Birçok muharebede de görüldüğü üzere taarruza kalkan askerler, henüz tüfekle nişan almada yan siperlerden açılan makineli tüfek atışlarıyla ya da top mermileri yüzünden hayatını kaybetmiştir.

Top ve makineli tüfek teknolojisindeki bu değişimle birlikte muharebelerde verilen zayıflar artınca, tahkimat ve istihkâmların önemi daha çok kavranmış ve savunmadaki birliklerin derin siperlerde savaşı kabul ederek, uzun ancak neticesiz siper çarpışmalarına girişmesi durumu ortaya çıkmıştır. Siper savaşlarının yarattığı büyük zayıfları ikame etmek için yedek kuvvetlerin hazırda tutulma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Büyük yedek birlikleri hazırlamak ise eğitim ve donatım sorunları başta olmak üzere etkili bir seferberlik sistemine olan ihtiyacı bir kez daha ortaya çıkarmıştır (Kuğu, 2015, s.24).

Savaşın bir başka yeniliği olan tanklar ise her ne kadar 1917'ye kadar topçunun gölgesinde kalsa da psikolojik etki yaratması ve tel engellerin aşılmasında yavaş yavaş önem kazanmaya başlayacaktır. Ancak tanklar çok uzun bir müddet birliklerin yardımcı bir silahı olarak düşünüldüğü için tank birliklerine dayalı manevralar uygulanamamıştır. Bununla birlikte başlangıçta ortaya çıkan lojistik problemler halledilince, zırhlı birliklerin de orduların etkili bir gücü olduğunun farkına varılacaktır (Bingöl, 2014, s.18). Nitekim 1916'daki Somme muharebelerinde ilk kez kullanılan tanklar, başlangıçta istenildiği ölçüde etkili olamazken, Kasım 1917'deki Cambrai taarruzunda toplu halde kullanıldığında Almanlar açısından önemli ölçüde bir şok etkisi yaratmıştır. Ağustos 1918'de İngilizlerin Amiens'te Alman hatlarını yarmak için 430 kadar tankı birlikte kullanması, aynı yılın Kasım ayında ise Fransızların Lorraine'e olan ilerleyişi desteklemek için 600 tankı kullanmaları, savaşın muhtelif cephelelerindeki durgunluğu aşan önemli gelişmelerdendir. Zira tanklar savaşın sonuna doğru siperlere yönelik saldırılardaki daha önceki sorunların üstesinden gelmeyi önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Yine de

tankların savaşta değeri onları yeterli sayılarda üretebilme güçlüklerinden, yedek parça tedarikinden ve tank-piyade iş birliğine dayalı doktrinlerin henüz olgunlaşmamasından etkilenmiştir (Black, 2019, ss. 221, 222, 225).

Bu büyük savaşta ilk kez kullanılması bakımından kimyasal silahlara da değinmekte fayda vardır. Batı cephesinde kullanıldığı ilk zamanlar meteorolojik şartların etkisiyle birliklerin kendisine zarar veren kimyasal gazlar, daha sonra kapsül şeklindeki topçu mermileri haline getirilerek etki alanı artırılmaya çalışılmıştır. Bu noktada özellikle hardal gazının kullanımı, savaş boyunca geniş çapta zayıflara neden olsa da genel olarak kimyasal silahlar cephelerin çökmesine neden olacak büyüklükte etki yaratamamıştır. Savaş devam ederken gazın kullanılmasına karşı tedbirlerin geliştirilmesine çalışılmış, böylece gaz maskelerinin seri üretim süreci başlamıştır (Bingöl, 2014, s.12). Böylece askerlerin siper araçlarıyla zaten kalabalıklaşmış teçhizatlarına bir de gaz maskesi eklenmiştir. Keza yine aynı aylarda Fransızların uyguladıkları bir yangın bombasından aldıkları fikri geliştiren Almanlar, alev makineleri yaparak siper savaşlarına yeni bir boyut eklemişlerdir. Ancak değinildiği üzere bu silah da muharebenin kaderini etkileyecek ciddi katkılar sağlayamamıştır (Akad, 1992, s.78).

Sanayi Devrimi'nin kara savaşlarının yanı sıra denizlerdeki savaşın boyutuna da önemli etkileri olmuştur. Nitekim gelişen teknoloji, şiddeti karadan denizlere de taşımıştır. Almanya'nın, denizlerdeki İngiliz üstünlüğüne meydan okumak için yeterince güçlü bir filo inşa etmesi yönündeki zorunluluğu, buna paralel bir gelişme olarak tezahür etmiştir.⁴ Zira Almanya'nın açık denizlerdeki ticari çıkarlarını korumak için Atlantik'e ve dünyanın diğer okyanuslarına ancak Manş Denizi ya da İskoçya kıyılarını dolaşarak geçmek zorunda oluşu, savaş öncesi İngiliz donanmasıyla boy ölçüşebilecek bir donanma kurması için elzemdir (Massie, 1991, s.22).

Bu noktada 19.yy'daki gemi inşa alanında kaydedilen tüm teknolojik gelişmeleri barındıran dretnotları anmak gereklidir. İlk örneği 1905 yılında aynı isimle (HMS Dreadnought) suya indirilen dretnotlar (Archer vd. 2006, s.481) zırh koruması, hızı, menzili ve ateş gücü bakımından geçmişteki tüm gemi tasarımlarını fersah fersah aşan niteliklere sahip harp gemileri olarak ortaya çıkınca, savaş öncesinde devletlerin uluslararası güç hiyerarşisi içerisindeki konumlarının da bir göstergesi haline gelmiştir. Dolayısıyla dretnot yarışı silahlanma yarışında da merkezi bir fenomen olmuştur (Güvenç, 2009, s.13). Gülboy (2019, s.19), dretnot özelinde donanma yarışının, Avrupa siyasal sistemi içindeki büyük güç rekabetini farklılaştırarak, devletlerin birbirlerine karşı olağan algılarını iş birliğine eğilimli bir halden, çatışmaya eğilimli bir hale dönüştürdüğüne işaret etmiştir. Öyle ki dretnot yarışı Fas (1906), Bosna (1908), Agadir (1911) krizleri ile birlikte düşünüldüğünde I. Dünya Savaşı'na gidilen süreçte büyük güç

⁴ Paul Kennedy (1973, ss.620-621), bu görüşe ek olarak dretnot yarışı bağlamında Alman deniz gücü politikasının iç siyasetten bağımsız olarak ele alınamayacağını zira deniz gücüne dayalı güçlü bir ulusal politika oluşturmanın, esasen içerde giderek daha fazla hak talep eden orta ve işçi sınıflarla, sosyal demokratları baskı altında tutabilecek sembolik bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

statüsünü krize sokarak Avrupalı devletlerin birbirlerine bakışını düşmanlığa yönelten bir gelişme olarak yorumlanmaktadır (Gülboy 2019, ss. 114-144).

Öyle ki özellikle Alman ve İngilizler arasında savaş öncesinde başlayan dretnot yarışı, sonuçsuz kalan Jutland Savaşı ile zirveye tırmanmıştır (Keegan, 1998, s.279). Dretnota geçiş deniz kuvvetlerinde geri kalmış ülkeler için esasen bir telafi anlamına da gelmiştir. Bu bakımdan dretnotlardan önce inşa edilen harp gemilerinin çağ dışı kalması, dretnot öncesi harp gemilerine bel bağlayan İngiliz Bahriyesi için Almanya ile rekabet bağlamında büyük bir sorun teşkil etmiştir. Zira uzun yıllar boyunca Avrupa anakarası üzerinde uyguladığı bunaltıcı ablukanın geçersiz hale geleceğini idrak eden İngilizler açısından dretnot yarışında geri kalmak, sömürge toprakları ve küresel ticaret ağına önemli bir tehdit olarak algılanmıştır (Mercan, 2014, s.81).

Almanya dretnot muharebelerinden sonuç alamayınca savaş boyunca hapsoldüğü kıta ablukasını aşmak için bu kez denizaltıları etkin şekilde kullanmaya çalışmış, bu da hem askerî hem de ticari filolar için büyük bir risk oluşturmuştur. İngilizler, Alman denizaltı filolarının yarattığı bu tehditten kurtulmak için telsiz kestirimlerinden yararlanmaya çalışmış, batırılan denizaltılarından alınan kod kitaplarıyla da Alman denizaltılarıyla üsleri arasında gönderilen kriptolanmış mesajları kırmışlardır. Bu da özellikle dünya savaşının askerî istihbarata yönelik tesirleri açısından önem taşımaktadır (Warner, 2014, s.42).

Almanların hapsoldüğü kıta ablukasını nedeniyle Britanya'ya çıkarma yapamaması, zeplinlerin de bir muharebe aracı olarak kullanılmasına yol açacaktır. Nitekim çoğu uçağın gerçekleştiremediği şekilde saatlerce havada kalabilen zeplinler, 1915'te İngiliz şehirlerinin bombalanmasında kullanılacaktır. Ancak şiddetli rüzgârlarda etkisiz kalması ve gece karartmalarında başarısız olması nedeniyle zeplinlerin halk üzerinde psikolojik olarak moral bozucu yanı dışında pek az tesiri olmuştur (Warner, 2014, s.48).

Son olarak I. Dünya Savaşı'nda Fransızlar hariç orduların renkli üniformaları terk etmesi ve kıyafetlerini araziye uyumlu hale getirmesi de altı çizilmesi gereken bir başka yeniliktir (Howard, 2002, s.18). Kamuflej Avrupalı ordularca yaygın olarak 1900'lerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin Almanya 1910'da Prusya mavisini bırakarak üniformalarda toprak yeşilini kullanmışlardır. Ancak Avusturya-Macaristan süvarileri ve Fransız piyadesinin bu yeniliğe direndikleri ve I. Dünya Savaşı'na renkli kıyafetlerle girdikleri görülmüştür. Fransızların ulusal onurlarını simgelediği gerekçesiyle değiştirmedikleri renkli üniformaları kendilerine muharebeler boyunca pahalıya mal olmuş, bundan ders alan diğer ordular üniformalarını, harp silah, araç ve gereçlerini kamufle edip araziye uyumlu hale getirmeye başlamıştır (Black, 2009, s.332).

3.4. Taktik ve Strateji Açısından

Teknolojik dönüşümle birlikte I. Dünya Savaşı'nın muharebenin evrimine esas tesiri, stratejik düşünceye dayalı olarak yıpratma savaşlarından bir sonuç alınamayacağına, dolayısıyla manevranın değerinin anlaşılmasına sağladığı katkı olmuştur. Nitekim Amerikan İç Savaşı'nda, modern askerî teknolojilerin ve gelişmiş silahların neden olduğu büyük can kaybını ve savunma yapan tarafın bu

teknolojilerle elde ettiği üstünlüğü göz ardı eden Avrupalı stratejistler, 1870'deki Fransa-Prusya savaşının taarruz ve imha doktrinine göre hazırlandıklarından dolayı stratejik olarak hayal kırıklığına uğrayacaklardır (Gülboy, 2019, ss. 204-205). Öyle ki başlangıçta savaşın her iki taraf açısından kısa süreceği tahmin edilmiştir. Hatta Fransız askerleri kendilerini cepheye ulaştıracak tren vagonlarına “Berlin’e” diye yazmışlar, Alman İmparator’u II. Wilhelm ise “güz yapraklarıyla birlikte zaferle Berlin’de olacaksınız” sözü vermiştir (Sander, 2009, s.356). Oysa bir kez başladıktan sonra bütünüyle bir yıpratma savaşına dönüşen ve amaçlar yerine araçların öne çıktığı savaş dört yıl sürecektir (Embel, 2016, s.161; Yılmaz, 2013). Özellikle Batı cephesinde 1916 muharebelerinde yaşanan ağır kayıplar, milletlerin başlangıçta coşkuyla karşıladığı ve kısa sürede sonlanacağını düşündüğü savaşa yönelik umutlarını, karamsarlığa ve hayal kırıklığına terk etmesine yol açmıştır. Zira tekrar etmek gerekirse teknolojinin tesiri zayıf rakamlarını inanılmaz derecede yükseltmiştir (Archer vd., 2006).

Bu noktada her iki tarafa da bu özgüveni veren şeyin, aslında genel savaş planlarına aşırı şekilde bağlı kalmaktan ileri geldiği hususu üzerinde de durulmalıdır. Nitekim örgütsel rutinlerin, politikaların katılığı üzerindeki etkisi bağlamında değerlendirildiğinde, askerî rutinlerin savaşın patlak vermesine nasıl katkıda bulunduğu dair en yaygın açıklamalardan biri, seferberlik planlarının kendi kendine ürettiği bir momentuma odaklanmasıdır. Seferberlik hazırlıkları sırasındaki her eylemin aşamalı olarak bir sonrakine yol açacağı ve bunun da pratikte geri dönüşü olmayan bir tırmanma sürecine katkıda bulunduğu varsayılır. Tarafların her birinin büyük çapta yedek kuvvetler buldurması göz önüne alındığında da önemli olan şey seferberliğin hızıdır. Bunun en iyi örneği I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde tasarlanan Schlieffen Planı bağlamında Alman Ordusu’nun seferberlik hazırlıkları üzerinde görülebilir. Nitekim 1914’te seferberliğin doğal olarak savaşla eş anlamlı olduğu algısı hatırlanmalıdır. Ancak seferberlik başladığında seferber edilen insan, silah, cephane ve diğer lojistik metaların demiryolları ile sevki sürecindeki katı zamanlama çizelgelerine aşırı bağlı kalınması, genel savaş planlarından geri dönüşü mahal vermeyecek bir yola sapılmasına nihayetinde de savaşın tıkanmasına giden yola girilmesine neden olacaktır.

Bu noktada Schlieffen tarafından hazırlanan ilk Alman savaş planına değinmekte fayda vardır. I. Dünya Savaşı öncesinde hazırlanan ilk savaş planında, Almanların Lüksemburg, Belçika ve Güney Hollanda üzerinden Fransa üzerine yapılacak bir kuşatma ve imha taarruzu üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak 1905’te revize edilen bu planın yeni haline göre Almanya, kuvvetlerinin 8/9’unu Fransa karşısında tutacak ve geri kalanı doğuda Rusya’ya karşı ihtiyatta bırakacaktır. Bu bakımdan Schlieffen planının cesurluğu, Alman sağ kanadının büyük üstünlüğünü bir araya getirmek için aldığı riske dayanıyordu (Holborn, 1948, s.194). Buna göre Almanların batıda planladığı ilk strateji, sol kanadın Fransızlara karşı zayıf gösterilmesine, bununla eş zamanlı olarak bu kanatta taktiksel bir geri çekilmeye ve sağ kanat üzerinden düşmanın arkasına inerek yapılacak bir çevreleme harekâtına dayanıyordu.

Ancak Schlieffen'den sonra başa geçen Genç Moltke⁵, ordunun sağ kanadını zayıflatıp sol kanada kuvvet kaydırmıştır. Ancak bu yeni planın başarılı olabilmesi için motorlu araçların etkili biçimde kullanılması elzemdir. Fakat Fransız Ordusu da bir süre sonra Almanların niyetini anlamış ve sol kanadını müttefik İngiliz kuvvetleri ile takviye etmiştir. Savaş dengelenip her iki ordu da denize kadar birbirini kanatlardan kuşatmaya çalışınca cephe olabildiğine uzamıştır. Bundan sonra iki taraf da müstahkem mevzilerde savunma hattı inşa etmeye girişmiştir. Bu sebeple Schlieffen'in yaptığı ilk plan, tamamen anlamsız hale gelmiş ve Batı cephesinde sonuçsuz siper savaşları başlamıştır (Archer vd., 2006, s.439).

Nihayetinde orduların hareket kabiliyeti Ekim 1914 itibariyle sona erip, oldukları yerde mevzi kazmaya başlayınca siper savaşları evresi başlamıştır. Ancak makineli tüfek ve topun savunmadaki ordu için avantajı nedeniyle hamle yapmak imkânsız hale gelince sonuçsuz taarruzlar birbirini izlemiş ve cephe adeta kilitlenmiştir (Archer vd., 2006, s.440) Böylece tıkanan savaş yüzünden taraflar açısından bir mezbahaya dönüşen Batı cephesinde herhangi bir kazanım elde edilememiştir. Zira tekrar etmek gerekirse savaşın tıkanmasının en büyük nedeni, stratejik düşüncede görülen noksanlıklardır.

Dolayısıyla I. Dünya Savaşı'nın stratejik açıdan temel karakteristiğini, manevranın vazgeçilmez unsurları olan mobilizasyon ve hız yerine, birliklerin meskûn mahallerden uzak bölgelerde, müstahkem siperlerde durağan biçimde çarpışması oluşturmuştur. Keza bu karakteristik yapıya manevra yerine topçu ve makineli tüfeğin sağladığı kuvvetli ateş desteği ile taarruz yerine savunmanın ön planda olduğu durgunluk eşlik etmiştir (Gürcan, 2012, s.89). Öyle ki Verdun, I. Dünya Savaşı'nın strateji, savaş planları ve taktikleri arasındaki kopukluğunu temsil eden bir muharebe olarak, korkunç maliyetlere rağmen stratejilerin düştüğü çıkmazı göstermiştir. Benzer deneyim 1916'da Somme muharebesine de yansımıştır. Bu durum sadece stratejik tahminlerin yanlışlığını kanıtlamakla kalmamış, aynı zamanda orduların yeni endüstriyel savaş koşulları altında kendilerini savunma savaşlarına adapte etmediklerini de göstermiştir (Geyer, 1986, s.537).

Nihayetinde bu yıpratıcı durağanlık karşısında orduların cevap vermesi gereken soru, bu mücadelenin personel ve ekonomik açıdan kaç yıl daha sürdürülebilirliği olmuştur. Nitekim Gürcan (2012, s.90)'a göre Almanya'nın bu savaşta mağlup olmasının temel nedeni, söz konusu yıpratma stratejisini sürdürebilecek düzeyde personel ve ekonomik kaynağı, bilhassa 1917'den sonra tedarik edememesidir. Bu durum -her ne kadar Almanya'nın kaybetmesine rağmen teknik olarak savaşı daha iyi yürüttüğüne dair genel bir kanaat olsa da- savaşın sadece muharebe alanlarında kaybedilmediğini her iki tarafın da topyekûn savaşın benzeri görülmemiş ihtiyaçlarına uyum sağlamak zorunda kaldığını göstermiştir. Dolayısıyla ordular modern harbin teknolojik yeniliklerine uyum sağlamış olsa da çatışmanın sonucu teknoloji tarafından değil büyük ölçüde ekonomi tarafından belirlenmiştir (Liaropoulos, 2006, ss. 380, 381). Bu bağlamda karar alıcılar, harbin operatif seviyesi kadar iktisadi planı açısından da hâlihazırda

⁵ Helmuth Johann Ludwig von Moltke, Mareşal Helmuth von Moltke'nin yeğeni olup, 1906-1914 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmıştır.

uzun vadeye yayılmış bir zaferi öngörmemiştir. Nitekim Schlieffen'in savaş öncesinde yıpratma savaşı stratejisine olumsuz bakışı ve uzun süre milyonlarca askeri beslemenin milyonlarca Mark'a mal olacağı şeklindeki uyarısına rağmen (Archer vd., 2006, s.384) yaptığı planın Genç Moltke tarafından uygulanamayışı, söz konusu tıkanıklığın giderek Alman savaş ekonomisi aleyhine işleyen bir olumsuzluğu beslemesine yol açmıştır. Savaşın bu tıkanıklığını aşmak içinse yeni silah ve taktiklerin geliştirilmesini beklemek gerekecektir.

Ordular, bu yeni savaş tarzına alışmaya çalışırken yeni topçu taktikleri geliştirmeye başlamıştır. Buna göre yumuşatma ateşleriyle düşman siperleri tahrip edilip, ilerleyen piyadenin önünden koruyucu bir baraj ateşi açılarak başarı elde edilmeye çalışılmıştır. Ancak ilerlemenin başarılı olabilmesi için topçunun tespiti zor olan düşman makineli tüfek yuvalarıyla top bataryalarını da susturması gerekecektir. Fakat bu taktiği uygulamak için gereken teknik imkânlarla ve teknolojiye 1917'den önce ulaşamamıştır. Dolayısıyla modern silahlar savunma ağırlıklı bir savaşın doğmasına ve muharebelerin askerî strateji açısından bir çıkmaza girmesine neden olmuştur (Archer vd., 2006, s.385).

Bu noktada tıkanıklığı açacak yeni silahlarla birlikte düşman mevzilerinin yarılması, müteakiben derinlikteki hedeflerin ele geçirilmesine dayalı çabalar, taarruzu daha komplike bir sorunsal haline getirmiştir. Bu bakımdan I. Dünya Savaşı'nın muharebelerin dönüşümü bakımından esas tesiri, imha ve yıpratmaya dayalı savaşıardan bir sonuç alınamayacağı dolayısıyla manevranın öneminin kavranmasıdır (Bingöl, 2014, ss. 14-20).

Özetle I. Dünya Savaşı, devletlerin rekabetçi seferberlik planlarına aşırı bağımlı hale gelmelerinden dolayı bir kez başlayan ve durdurulamayan bir süreçten dolayı stratejik düşüncenin yokluğu ile anılmaktadır. Bu noktada Taylor (1969)'un "tarifeler savaşı" benzetmesini hatırlamakta fayda vardır. Buna göre savaşa doğru ilk adımlar atıldıktan sonra devletler, demiryolu tarifeleri tarafından genel bir çatışmaya sürüklenmiştir. Hem siyasi hem de askerî elitlerin savaşın kısa süreli olacağı yanılsamasına kapılmaları, modern ateş gücünün askerî ve stratejik sonuçlarını hesaba katmadığını göstermektedir.⁶ Dahası kimi araştırmacılara göre muharebeler, tüm savaşan taraflar açısından inanılmaz bir askerî beceriksizlikle yürütülmüştür. Bu görüş Laffin (1988)'in Britanya generallerini "kasap ve beceriksiz" olarak, Clark (1961)'in ise kurban ettikleri aslanları yöneten "eşekler" biçiminde suçladığı yazılarında belirgindir (Gray, 2007, s.78).

4. SONUÇLAR

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı ve Alman Birliği Savaşları'nın taktik, operatif ve stratejik seviyelerde Sanayi Devrimi'nin yarattığı teknolojik gelişimden etkilendiği, dolayısıyla da her iki tarihi olayın savaşma biçimlerini dönüştüren önemli süreçler olduğu sonucuna varılmıştır. Bu savaşlarda, değişen

⁶ Fransız General Petain'in "ne kadar çok o kadar iyi" şeklinde belirttiği ve saldırının başarıya ulaşması için her defasında asker ve top sayısını iki katına çıkararak yeniden taarruz etme fikri, sıklıkla stratejik düşüncedeki yoksunluğu özetlemek için sıklıkla referans verilir (Archer vd. 2006, s.387).

silah teknolojisinin seferberlik süreçlerini, taktik ve stratejileri ve harp teçhizatlarını dönüşüme uğrattığı belirtilmiş, ayrıca savaşların topyekûn bir hal alarak “milletlerin savaşı” olmasına neden oluşu üzerinde durulmuştur.

Bunu ortaya koymak adına öncelikle Prusya ekolünün teknikteki gelişmelere uyumu ve bunu seferberlikten harbin icrasına kadar çeşitli seviyelerde uygulamaya koyduğu örnekler üzerinde durulmuştur. Prusya'nın Danimarka, Avusturya ve Fransa karşısında kazandığı zaferlerin hem köklü askerî geleneği hem de endüstriyel savaşın olanakları ile mümkün olduğunun altı çizilmiştir. Alman Birliği'nin kurulması yolunda kazanılan bu zaferlerin başta demiryolu, telgraf, top ve tüfek teknolojisi olmak üzere Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı bir dizi endüstriyel dönüşümün ürünü olduğu vurgulanmıştır.

Keza I. Dünya Savaşı'nın top ve tüfekteki ateş gücündeki ilerlemeden, gemi ve uçak teknolojisine varıncaya kadar birçok yeniliği barındırdığı meselesi üzerinde durularak, silah endüstrisindeki gelişmenin özellikle savunma ve taarruz stratejilerinde köklü dönüşümler yarattığına değinilmiştir. Çalışmada I. Dünya Savaşı'nın, yalnızca cephedeki askerleri değil bütün ulusu ilgilendiren bir topyekûn savaş olgusunun ilk zirvesini teşkil ettiğinin de altı çizilmiştir. Son olarak savaş öncesi seferberlik ve muharebe planlarına aşırı bağlı kalmanın stratejik düşüncede bir yoksunluk oluşturduğu, zira modern harp teknolojisinin ortaya çıkaracağı yıkımın ordular tarafından görmezden gelinerek, savaşın kilitlenmesi ve zayıf oranlarının artmasına neden olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla şiddetin bir araç olmak yerine amaca dönüştürüldüğü I. Dünya Savaşı'nın, harp teknolojisindeki devasa gelişimden hem etkilenen hem de gelecekteki savaşlar için dersler çıkarılan bir savaş olduğu sonucuna varılmıştır.

TEŞEKKÜR

Yazar, yapıcı eleştirileri ve kıymetli yönlendirmeleri sebebiyle isimsiz iki hakeme teşekkürlerini sunar.

KAYNAKLAR

- Akad, M.T. (1992). *Stratejik, taktik, teknolojik ve jeopolitik yönleriyle 20.yy savaşları*, Kastaş Yayınları.
- Archer, C. I., Herwig, H. H., Ferris, J. F., Travers, T. E. (2006). *Dünya savaş tarihi*, (C. Demirkıran Çev.), Tüm Zamanlar Yayıncılık.
- Biddle, T. D., (2002) *Rhetoric and reality in air warfare: the evolution of british and american ideas about strategic bombing 1914-1945*. Princeton University Press.
- Bingöl, O, (2014). Birinci dünya savaşının muharebenin dönüşümündeki rolü, *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, 1 (3), 1-31.
- Black, J. (1991). *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550–1800*. Macmillan Education.
- Black, J. (2009). *Savaş ve Dünya: Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*. (Y. Özkan Çev.), Dost Kitabevi.
- Black, J. (2019). *Savaş ve Teknoloji*. (C. Yücel Çev.), Doruk Yayınları.

- Bucholz, A. (2001). *Moltke and German Wars, 1864-1871*. Macmillan Education.
- Breuilly, J. (2014). *Austria, Prussia and the Making of Germany*, Routledge.
- Clausewitz, C. V. (2003). *Savaş Üzerine*. (Ş. Yalçın Çev.), Eriş Yayınları.
- Creveld M. V. (1999). *The Rise and Decline of the State*, Cambridge University Press.
- Creveld M. V., Canby S. L. ve Brower K. S. (1994). *Air Power and Maneuver Warfare*, Air University Press.
- Embel, E. (2016). Topyekûn savaş uygulamasının tarihsel gelişimi, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 153-171. <https://doi.org/10.14782/sbd.2016117951>
- Geyer, M. (1986), German strategy in the age of machine warfare 1914-1945, P. Paret (Ed.), *Makers of modern strategy from machiavelli to the nuclear age* içinde, 527-597. Princeton University Press.
- Gülboy, B. S. (2019). *Mutlak savaş, Birinci Dünya Savaşı'nın kökenleri üzerine clausewitzyen bir çözümleme*, Dergâh Yayınları.
- Gürcan, M. (2012). Savaşın evrimi ve teorik yaklaşımlar, A. Sandıklı (Ed.), *Teoriler ışığında güvenlik, savaş ve çatışma çözümleri* içinde, 70-129. Bilgesam.
- Gray, C. (1996). The changing nature of warfare?, *Naval War College Review*: 49 (2), Article 3.
- Gray, C. (2007). *War, peace and international relations: an introduction to strategic history*. Routledge.
- Güvenç, S. (2009). *Birinci dünya savaşına giden yolda Osmanlıların dretnot düşleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Handel, M. (1986). Clausewitz in the age of technology. *Clausewitz and modern strategy*, Frank Cass.
- Hart, L. (2002). *Strateji dolaylı tutum*. (Cemal, E. Çev.), ASAM.
- Hippler, T. (2017). *Governing from the skies: A global history of aerial bombing*, Verso.
- Holborn, H. (1948). Moltke and schlieffen: the prussian-german school, E. M. Earle (Ed.) *Makers of Modern Strategy* içinde, 172-205. Princeton University Press,
- Howard, M. (1986). Men against fire: the doctrine of the offensive in 1914, P. Paret (Ed.), *Makers of modern strategy from machiavelli to the nuclear age* içinde, 510-526. Princeton University Press.
- Howard, M. (2001). *War in European history*, Oxford University Press.
- Howard, M. (2002). *The first world war*, Oxford University Press.
- Kalaycı, İ. (2018). Sona erişinin 100. yılında 1.dünya savaşının ekonomik cephesine dair bir inceleme, *Avrasya Etüdleri*, 54 (2), 179-210.
- Kane, T. ve Lonsdale D. (2016). *Çağdaş stratejiyi anlamak*. (T. Büyükonat Çev.). Doruk Yayınları.
- Keegan, J. (1998). *The first world war*, Vintage Canada.
- Kennedy, P. (1973). German world policy and the alliance negotiations with England, 1897-1900, *The Journal of Modern History*, 45 (4), 605-621. <https://doi.org/10.1086/241108>

- Kennedy, P. (1998). *The rise and fall of the great powers: economic change and military conflict from 1500 to 2000*, Unwin Heyman.
- Killingray, D. (1984), A swift agent of government: air power in British colonial Africa, 1916–1939. *The Journal of African History*, 25 (4): 429-444. <https://doi.org/10.1017/S0021853700028474>
- Kuğu, A. R. (2015). Sanayi devriminin savaş meydanlarındaki serüveni: 19'uncu yüzyıl ortalarından 1'inci dünya savaşı sonlarına kadar teknolojik gelişme ve askerî yenilikler, *Milli Güvenlik ve Askerî Bilimler Dergisi*, 2 (8), 21-35.
- Liaropoulos, A. (2006). Revolutions in warfare: theoretical paradigms and historical evidence-the Napoleonic and First World War Revolutions in Military Affairs. *The Journal of Military History*. 70 (2), 363-384. <https://doi.org/10.1353/jmh.2006.0106>
- Lind, W. S., Nightingale K., Schmitt J. F., Sutton, J.W., Wilson, G.I. (1989). The changing face of war: Into the fourth generation, *Marine Corps Gazette*, 22-26.
- Lindqvist, S. (2009). *Bombalamanın Tarihi*, (S. Çelik Çev.) Yeni İnsan Yayınevi.
- Malesevic, S. (2018). *Savaşın ve şiddetin sosyolojisi*. (S. Sarı Çev.) Hece Yayınları.
- Massie, R. K. (1991). *Dreanought*. Head of Zeus Publishing.
- Mercan, E. (2014). Yüksek dalgaların efsanesi: drenot, *c4 Defence Dergisi*, (14), 91-95.
- Ommisi, D. (1990). *Air power and colonial control: The Royal Air Force 1919-1939*, Manchester University Press.
- Paker, E. B. (2012). *Küresel güvenlik kompleksi*, İletişim Yayınları.
- Paret, P. (1986). Napolyon ve savaşta devrim. P. Paret (Der.) *Modern Strateji: Machiavelli'den Nükleer Çağa içinde*, 141-164. (Doruk Can K. Çev.) Doruk Yayınları.
- Rothenberg, G. (1986). Moltke, Schliffen and the doctrine strategic envelopment, P. Paret (Ed.), *Makers of modern strategy from machiavelli to nuclear age içinde*, 296-325. Princeton University Press.
- Rogers, C. (1995). The military revolution in history and historiography, C. Rogers (Ed.), *The Military Revolution Debate içinde*, 1-8. Routledge.
- Sander, O. (2009). *Siyasi tarih: ilkçağlardan 1914'e*, İmge Kitabevi Yayınları.
- Sheehan, M. (2019). The evolution of modern warfare". J. Baylis, J. Wirtz ve C. Gray (Ed.). *Strategy in the Contemporary World içinde*, Six Edition. 36-55. Oxford University Press.
- Türk, T. (2017). *Alman birliği ve Bismarck: bir analiz düzeyi uygulaması*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih 1789-2014*. Der Yayınları.
- Uyar, M. (2020). Askerî strateji: tarihi bir perspektif, A. L. Karaosmanoğlu ve E. Aydınli (Der.), *Strateji düşüncesi: kuram, paradoks, uygulama içinde*, 151-165. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- Uyar, M. ve Gök, H. (2003). Modern Alman ordusunun temelini teşkil eden Prusya askerî sisteminin olgunlaşması. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*. 13 (1), 1-28.

Van Creveld, M., Brower K., Canby, S. L., (1994). *Air power and maneuver warfare*, Air University Press.

Van Creveld, M. (1999). *The rise and decline of the state*, Cambridge University Press.

Warner, M. (2014). *The rise and fall of intelligence:an international security history*, Georgetown University Press.

Wright, Q. (1941). *A study of war volume I*, The University of Chicago Press.

Yalçinkaya H. (2008). *Savaş: uluslararası ilişkilerde güç kullanımı*, İmge Kitabevi Yayınları.

Yılmaz, M. E. (2013). *Savaş ve uluslararası sistem*, Dora Yayınları.